

ného stavu poznání u řešených témat patří k nejsilnějším stránkám práce, vyčerpávající je v tomto směru zvláště pokrytí relevantních publikací domácí provenience, což nebývá v českém prostředí pravidlem. Má (drobná) výtka směřuje jinam. Ač totiž kniha slibuje nestranný pohled na věc, nemohu se zbavit dojmu, že je ve skutečnosti silně normativně zaměřená ve prospěch „tradičního“ státu, který je ohrožován různými postmoderními trendy a subjekty, jejichž legitimita je autory zpochybňována. Aby bylo jasno, publikace nezakrývá pozitiva institutů typu lidských práv nebo evropské integrace, ale zatímco tyto klady jsou zmíněny stručně, rozbor záporů a jejich problematizace jdou do mnohem větší hloubky. I to je volba legitimní, někdy je však argumentace až zavádějící. Jen tři příklady: (1) EU je vykreslována jako uskupení, které slouží k naplnění zájmů velmocí na úkor menších států (s. 72). Tvrzení by šlo rozporovat empiricky, ovšem i normativně je snad třeba uznat, že možnosti malých něco ovlivnit jsou v EU rozhodně větší než například v době koncertu velmocí („starého dobrého“) 19. století. (2) Na stranách 235–243 jsou představena a diskutována data, která mají vykreslit všeobecný trend rostoucí deziluze občanů z věcí veřejných, autoři přitom sami uvádějí příklady států, ve kterých byl trend opačný. Proč jsou pozitivní případy ignorovány, a ne vysvětleny? (3) Kritizován je partikularismus lidských práv, „zatímco jedni si vysuzují právo manželství stejného pohlaví..., jiní prožijí život na skládce, aniž by jim někdo řekl, že něco jako práva vůbec existuje“ (s. 83). Perfektní postřeh, jenže jaké je řešení? „Neužitečná“ práva nepřiznat? Vnutit paternalisticky „vhodná“ práva těm na skládce? Otevřeně přiznávám, že v publikaci zastávanou vizi státu, můžeme ji nazvat třeba konzervativní (nebo lidově „malý, ale náš“), s kolektivem autorů příliš nesdílím. To však je vedlejší, domnívám se jen, že by bývalo bylo férovější čtenářům buď normativní rozměr knihy otevřeněji

přiznat, nebo měl být výklad argumentačně vyváženější.

Co si tedy z publikace čtenáři nakonec odnesou o současném stavu státu? Tak především úctyhodné spektrum informací a myšlenek, které vskutku v žádné jiné české psané publikaci nenajdou, v tomto měl Petr Pithart v předmluvě pravdu. Text je natolik komplexní a vícevrstvý, že se vzpírá jakýmkoliv zjednodušením. K nim přitom logicky musí přistoupit každá recenze včetně této. S tímto varováním si dovoluji shrnout závěry autorů v publikaci do výroku, že postavení státu se mění, tradiční modely se opouštějí a vše se jaksi komplikuje. Takový výsledek analýzy se může zdát na první pohled banální a neužitečný, v tomto směru zklamání budou navíc ti, kteří by se z výkladu rádi dozvěděli něco o případných pozitivních řešeních. Na druhou stranu, abychom mohli navrhnout nějaká protipatření, musíme nejdřív popsat a ideálně i pochopit stávající situaci. Tento úkol posuzovaná kniha splňuje bezchybně, a proto by si ji měl pečlivě přečíst každý, kdo se o osud moderního státu a společnosti zajímá. Debata o potřebnosti a podobě státu vydáním *Kolosu na hliněných nohách* rozhodně nekončí.

Robert Zbíral

Dana Moree: *Základy interkulturního soužití*

Praha, Portál 2015, 208 s.

Na počátku roku 2016 se UNHCR (agentura OSN pro uprchlíky) neúspěšně pokusila v České republice spustit kampaň „Sami jsme byli uprchlíci“ (viz např. článek Tomáše Brolíka v časopise *Respekt* 9/2016). Kniha Dany Moree v téže době nabídla užitečný pojmový aparát pro pochopení a věcnou diskusi o tom, co se vlastně tehdy stalo, co to je interkulturní vzdělávání a jaká je situace v interkulturním vzdělávání v současné České republice. Autorka představuje

v sedmi kapitolách interkulturní soužití jako interakční koncept, který se projevuje především v konfliktních situacích, přičemž se po definování základních komponent potřebných k porozumění pojmu interkulturní soužití, tedy pojmů identita a kultura, věnuje překážkám a možnostem interkulturního soužití, a to včetně pedagogických možností podpory interkulturního soužití.

Úvod, stejně jako závěr knihy mají povahu osobní výpovědi. Moree nejprve čtenáře seznamuje s formativními zkušenostmi, které se významně podílely na sepsání knihy. Vedle hledání odborně podložené odpovědi na intuitivně položenou otázku, tedy jak adekvátnějším způsobem pojímat téma interkulturality a nepřístupovat na zdánlivě přirozené schéma rozlišování mezi lidmi s pomocí etnorskupinové perspektivy, jsou zde postřehy z divadla utlačovaných, kterého se autorka v roce 2014 zúčastnila v roli lektorky. Účastníci divadla (česky a romsky vypadající Češi) se potýkali s existencí labellingu na základě vizuální etnokulturně vnímané odlišnosti, o kterém sice chtěli hrát, ale chtěli mít také volbu, v jaké roli budou v divadle vystupovat. Nakonec zvolili jako symbolický rozlišovací prvek barevné paruky. K tomu, co to znamená odkládat, skrývat či přiznat odlišnost, je pak při čtení knihy možné průběžně se vracet.

První kapitola pojednává o identitě, z hlediska sociologické tradice vědění o identitě spíše popularizačně a okrajově, ale zároveň velmi funkčně z hlediska potřeb dalšího výkladu v knize. V české sociálněvědní produkci je v oblasti sociologie identity neopominutelná práce Csaby Szaló, ze zahraniční produkce pak v knize chybí klíčový příspěvek Anthonyho Giddense. Může to být ale vysvětlitelné tím, že Moree se zaměřuje na jiné aspekty identity. Jádrem její argumentace leží v odborném zázemí studií interkulturality (Richard W. Brislin, Larry A. Samovar), vzdělávacího výzkumu (Floya Anthias) a interkulturní komunika-

ce (Indra A. Dewan). Cvičení, která kapitolu o identitě doprovází, velmi efektivně vedou k internalizaci konstruktivistického chápání identity, její dynamičnosti, mnohovrstevnatosti, proměnlivosti a hybridity. Nechybí kritické upozornění na obecně lidskou tendenci k identitě přistupovat grupisticky, tedy usuzování na vlastnosti individua na základě skupinových charakteristik. Již v první kapitole pak autorka, bez odborného komentáře, co tím má přesně na mysli, směřuje argumentaci směrem k důležitosti reflexe v jednání člověka žijícího v interkulturní společnosti (což je, širěji definováno, společnost každá, neboť vždy se mezi lidmi vyskytují kulturní rozdíly).

Druhá kapitola je nejrozsáhlejší kapitolou knihy. Je zaměřena na pojem kultura a podobně jako v případě identity se ho nesnaží komplexně představit z hlediska kmenových oborů, které se tímto pojmem zabývají (zde by to byla kulturní a sociální antropologie), ale ukazuje náležitosti kultury, které je potřeba definovat a pochopit pro další rozbor interkulturního soužití. Dovětek „aneb jak se co dělá“ poukazuje na autorčin pedagogický záměr, se kterým knihu psala, a je nutno říci, že tato její snaha je zdařilá. V poslední části druhé kapitoly je čtenář přesvědčivě uveden do složitosti pojmu kultura z hlediska praxe interkulturního soužití. Moree si z nekonečného množství definic kultury nejprve vybírá pět definičních okruhů: chápání kultury jako naučené, nikoliv vrozené, chápání kultury jako způsobů, jakými člověk reaguje na své životní prostředí, chápání kultury jako dynamické (v tomto se shoduje ve svém pojmání identity), chápání kultury jako vícevrstevnatého fenoménu a důležitost zaměření na odlišnost kulturních kontextů a orientační funkci kultury.

Druhá polovina kapitoly nabízí další pojetí kultury, což jsem jako čtenářka považovala za poněkud matoucí, i když obsahově se mi právě tato část knihy zdála velmi podnětná. Vícevrstevnatost kultury a kul-

turní rozdíly jsou zde představeny s pomocí tří pododdlů: symboly a rituály, hodnoty a hluboké vrstvy kultury. S pomocí koncepce kulturních rozdílů v organizacích Fonse Trompenaarse a sociálního psychologa zabývajícího se integrací Jana P. Van Oudenhovea představuje Moree dichotomizované hluboké vrstvy kultury, jejichž rozdílnosti podle autorky (i jí citovaných kolegů) stojí za genezí kulturně definovaných nesouladů. Těmito dichotomiemi jsou (je jich celkem třináct): individuální–kolektivní, orientace na vztah – orientace na výkon, univerzální–partikulární, asertivita–harmonie, implicitní–explicitní, moc jako danost – moc jako dosažení, formální–neformální, difuzní–specifický, maskulinní–femininní, vyhýbání se nejistotě – akceptace nejistoty, příroda jako autonomie – příroda jako prostor k manipulaci, monochronně vnímaný čas – polychronně vnímaný čas, veřejný prostor jako obytný – veřejný prostor jako transitní. Dlouhý výčet antagonismů, jak je Moree nazývá, není nijak okomentován ve smyslu výběru či struktury představených dichotomií. Druhá kapitola slouží zároveň jako uvedení do jádra knihy, které se zabývá interkulturním soužitím. Moree shrnuje, že samotná znalost vlastního hlubinného kulturního nastavení v kombinaci s vědomím existence možných alternativních funkčních kulturních rámců sice neslouží jako prevence vzniku situace kulturně definovaného nesouladu, ale je dobrým výchozím bodem pro práci na interkulturním soužití. Mezi řádky se tak opět připomíná nedořečený leitmotiv knihy, tedy jak postupovat v situaci, kdy druhá strana nejen nedisponuje obdobně propracovaným reflexivním potenciálem, ale ani vůbec o jinakosti se dozvídat a učit. Přitom to je dnes palčivým problémem, možná palčivějším než samotné porozumění dynamice interkulturního soužití. Následujících pět kapitol tvoří výkladové jádro knihy.

Třetí kapitola má silný didaktický rozměr, významně k ní přispěl německý lektor a konzultant interkulturních konfliktů

Karl H. Bittl. Jeho text z editované monografie, kterou napsal v roce 2007 společně s Danou Moree, zde bohužel není komplexněji představen, ačkoliv přináší dva významné prvky pro další výklad. Jsou to zaprvé strachy, které jsou komplementární potřebám, které lidé formulují snáze než potřeby, i když pak jejich jednání může být motivováno právě strachem z nenaplnění potřeby. Autoři vybírají šest potřeb a strachů, které jsou podle nich klíčové pro vznik interkulturního nedorozumění. Zadruhé je zde představeno umístění kultury do diamantu všech klíčových dimenzí fungování jedince ve světě. Pomyslný diamant je tvořen dvěma trojúhelníky, hlavním osoba–kultura–struktura a vedlejším hodnoty–pravidla–legislativa. Prvky spojené v hlavním trojúhelníku se ovlivňují a mají na ně ještě vliv vybíhající vrcholy trojúhelníku druhého. Například kultura je ovlivňována osobami a strukturami, které ji vytváří, zároveň je vztah jedince a kultury silně ovlivněn hodnotovým schématem společnosti, ve které se jedinec nachází. Uvědomění si těchto souvislostí nám má pomoci správně uchopit situaci interkulturního nedorozumění.

Čtvrtá kapitola se sice jmenuje „Interkulturní komunikace aneb jak se domluvit“, je ale spíše kapitolou o vrstvách a náležitostech komunikace jako takové, zaměřená v komentovaných příkladech na danosti, odlišnosti a nedorozumění plynoucí z neschopnosti nebo neochoty mít odstup od své vlastní interpretace komunikační situace. I když v kapitole nejsou žádná cvičení, autorka poskytuje v závěru čtyřstupňový návod, jak v situaci kulturně definovaného nesouladu komunikovat tak, aby se nesoulad neprohluboval, ale naopak přetavil ve vzájemné dorozumění a případně dohodu.

Pátá kapitola s názvem „Interkulturní setkání“ se především zabývá interkulturní citlivostí. Důležitou otázkou, kterou si Moree pokládá v úvodu, tedy jestli je mož-

né se interkulturní citlivosti naučit, nebo se s ní člověk už rodí, zodpovídá v tom smyslu, že se jedná spíše o otázku etickou a světonázorovou, přičemž klíčová je ochota (či neochota) k celoživotnímu prověřování a změně rozumění vlastní pozici ve světě. Autorka cituje sedm dimenzí dotazníku multikulturní osobnosti Karen I. van der Zee a Jana P. Van Oudenhove, což je poměrně komplexní psychometrický nástroj, jehož krátká verze má čtyřicet položek. Moree představený profil multikulturní osobnosti (kulturně empatická, otevřená, emočně stabilní, iniciativní, zvědavá a dobrodružná, flexibilní, extrovertní) nijak nekontextualizuje a kriticky nenahlíží, jen konstatuje závislost fungování v multikulturní společnosti na ochotě se vzájemně otevírat, chápat a přizpůsobovat.

Šestá kapitola nese název „Interkulturní soužití“, je druhou nejrozsáhlejší kapitolou knihy a mohla by nést podtitul „Integrace a vyloučení“. Podle Moree se v této části knihy přesouváme z perspektivy jedince do perspektivy skupin, ze sociologického hlediska však takový výkladový posun příliš patrný není. Kapitola je rozdělena na tři oddíly, přičemž první dva se věnují procesům vyloučení a poslední procesům integrace. Moree v úvodu zmiňuje, že to jsou také dva základní pocity, které člověk může ze své existence ve skupině mít, skupinová dynamika je totiž buď integrační, nebo směřující k vyloučení. Teoretická část věnující se vyloučení o něm hovoří jako o komplexním procesu vytvoření agresivní skupinové dynamiky, začínajícím vytvořením a obsazením postu obětního beránka, pokračujícím zavedením diskriminačních praktik a končícím fyzickým napadáním a v extrémním případě i fyzickou likvidací těch, kteří se ocitnou v pozici outsiderů. Společně s klasikem sociální psychologie Gordonem W. Allportem pak v závěru tohoto oddílu Moree konstatuje: „Vedení [skupiny] by mělo najít způsob, jak jasné sdělit, že vylučování je špatné a že základ-

ním pravidlem ve skupině je, že se to neděje.“ (s. 155) Výklad Dany Moree je jasný, pokud jeho platnost zúžíme na formálně organizované dětské kolektivy, typicky školní třídu. Jak postupovat v případě kolektivů bez formálního vedení nebo s vedením s omezenou legitimitou, jakým jsou například mediálně a politicky spoluvytvářená představovaná společenství, to se zde nedozvíme. Následují postřehy z cesty ven z dynamiky vyloučení z divadla utlačovaných a teoretické pojednání, postavené především na známém integračním modelu sociálního psychologa Johna W. Berryho. Moree kromě přehledného představení čtyř vztahových modelů z hlediska minority a majority – integrace/multikulturalismus, asimilace/melting pot, separace/segregace a marginalizace/vyloučení – klade důraz na propojení systémového, formálního, psychologického a individuálního aspektu vyjednávání povahy interkulturního soužití. V závěru kapitoly se Moree vrací k apelu na to, abychom se snažili zabráňovat rozpo-
hybování „sociální centrifugy“ (s. 173) sociálního vyloučení.

Sedmá kapitola je částečně metodickou příručkou vytváření interkulturních vzdělávacích programů, částečně obecným zamýšlením nad tématem interkulturního vzdělávání. V té druhé rovině pro mě byla náročným čtením v tom, že zde autorka načrtává řadu komplexních témat, pro jejichž zevrubné rozebrání již v knize nezbylo místo. Za cenný považuji postřeh, že učitel nemůže být úspěšným pedagogem interkulturního vzdělávání, pokud do výukového programu nezahrne reflexi vlastní biografické zkušenosti. Dramatické velké dějiny 20. století střední Evropu a české země opravdu nešetřily a čeští učitelé tedy disponují velkou a náročnou sadou osobních zkušeností, s nimiž mohou, a podle Moree i mají, při realizaci interkulturního vzdělávání pracovat. Moree představuje dva základní přístupy k multikulturní výchově (z výkladu není zcela jasné, zda jsou pojmy interkulturní vzdělávání a multikulturní

výchova identické či jaký je mezi nimi rozdíl): progresivní pedagogika a koncept historické generace. Ať tak či onak, Moree zdůrazňuje, že úspěšná realizace principů interkulturního vzdělávání nakonec musí nutně vést k proměně celkového klimatu ve škole, a tedy že se nedá zavřít do osnov jediného předmětu či delegovat na jednoho učitele, který bude ve škole za „interkulturalitu“ zodpovědný.

Závěr knihy je napsán formou osobního dopisu dětem, které v bezprostředním biografickém okolí autorky zažívají střet s lidmi, kteří s vizuální jinakostí zacházejí necitlivě, ne-li přímo negativisticky. Moree se nevzdává představy, že je možné i v interkulturně necitlivém prostředí nepřistupovat na stereotypní interakční hry a asertivně nabízet okolí jiné interakční rámce.

Základy interkulturního soužití byly vydány za finanční podpory Fakulty humanitních studií UK, kde je Dana Moree vedoucí katedry studií občanské společnosti. Dá se z toho usoudit, že téma interkulturního soužití je na FHS UK vnímáno jako součást strategického rozvoje fakulty. V tomto smyslu působí poněkud paradoxně, že až na text Evy Janebové z FF UK nenalezneme v knize odkazy na tematicky příbuznou produkci kolegů. Může to poukazovat na novost tématu nejen v širší české společnosti, ale také mezi akademiky, i když minimálně produkce jedné z lektorek knihy Blanky Tollarové by si myslím nějakou reflexi v knize Moree zasloužila. Je také škoda, že pravděpodobně kvůli časovému souběhu se do zorného úhlu autorky nedostala kniha *Etnická rozmanitost* od Lucie Jarkovské a kolektivu, kterou v roce 2015 vydalo stejné nakladatelství. Mrzí mě také, že tak renomované vydavatelsví, jakým Portál je, nedokázalo dosáhnout redakční kvality, a to především v práci se zdroji, což je pro následnou odbornou práci s knihou poměrně zásadní. V seznamu literatury je několik chyb v řazení, ale hlavně v něm některé zdroje zcela chybí (Herman Bahr & Berend 2009, Bittl 2007, Brislin 1988, Delan-

ty 2012, Moree 2013, Moree v tisku, Trompenaars 1989, 1998).

Na závěr bych se ráda dotkla interdisciplinární povahy textu Dany Moree. Je bez pochyby, že mnoho palčivých problémů mezilidského soužití dneška je inherentně interdisciplinární povahy, takže je tento přístup a postup na místě. Interdisciplinarity je dnes nutným a žádaným vědeckým postupem, ale interdisciplinární přístup může přinášet řadu úskalí, z nichž některým se myslím nevyhnuła ani kniha *Základy interkulturního soužití*. Interdisciplinární text totiž může působit paradigmaticky nevyjasněně. Interdisciplinární texty také mohou mít omezený vliv na vědecký progres kanonických vědních oborů. Je zřejmé, že v Holandsku, kde autorka vystudovala doktorské studium na univerzitě humanistiky v Utrechtu, by její kniha byla snáze zařaditelná než v kontextu české sociálněvědní produkce.

Knihy Dany Moree přibližuje českému čtenáři přístupy a teorie, které jsou dlouhá desetiletí integrální součástí odborného diskurzu v Německu, Holandsku, na severoamerickém kontinentu. Přichází v době, kdy je v České republice příbuzný, nicméně ne totožný a zastaralejší pojem multikulturality negativně konotován s naivním a nebezpečným nátlakem úzké skupiny vzdělců. Tento mimoakademický kontext nelze při čtení a práci s knihou pominout a kniha samotná nabízí množství svěžích nápadů a návodů, jak se nenechat uzavřít do nepohodlné škatulky a vyzvat druhou stranu k dialogu. Problém je však v definiční podmínce, kterou Moree na několika místech knihy zdůrazňuje. Pro zahájení interkulturního dialogu (a ten není nutno chápat jen na bázi etnické či náboženské) je potřeba, aby k němu byla přítomna vůle na obou stranách. Možnost dobře zvládnout situaci setkání s kulturně definovanou jinakostí Moree jednoznačně chápe jako osobní a osobnostní výzvu, kterou nelze úspěšně zvládnout bez – v knize spíše vágně definované – psychologické

práce na sobě. Jak mluvit s někým, kdo si povídat nechce, kdo není schopen nebo ochoten „stálé práce na sobě“ (s. 22)? A je taková stálá práce na sobě odrazem vyspělosti osobnosti, nebo spíše variací na foucaultovskou (sebe)disciplinaci, či koncept narcistické osobnosti Gillese Lipovetskyho? O tom je nejspíš potřeba napsat ještě jinou knihu.

Kateřina Sidiropulu Janků

Tomáš Samek: *Tahle země je naše: Český a německý veřejný prostor v deiktické perspektivě*

Pardubice, Univerzita Pardubice 2016, 214 s.

Kniha lingvistického antropologa Tomáše Samka je v mnoha směrech objevná a přináší řadu inovací. K těm nejvýraznějším patří metodologický pohled, respektive konceptuální hledisko, jímž lze nazírat na veřejný prostor, a to metodou, kterou autor nazývá deiktická perspektiva. Jedná se o princip interpretace sociální reality z pohledu origa (zde–teď–já), výchozího bodu subjektivní orientace mluvčího ve světě. Tento pohled však nelze redukovat na pouhou situovanost a už vůbec ne na subjektivismus. Autor ve své metodologii vychází z původní koncepce rakousko-amerického lingvisty Karla Bühlera, jenž rozdělil celek jazyka do dvou polí: symbolického a deiktického (ukazovacího); přitom symboly jsou všechny výrazy, jež označují skutečnost relativně nezávisle na situovanosti výpovědi, zatímco deiktika jsou takové jazykové prostředky, kterými poukazujeme především ven z jazyka a které tedy získávají určitější obsah, až když jsou použity v konkrétním kontextu nebo situaci, tj. jsou spojeny s jistým origem – např. výrazy jako „my“, „naše“, „včera“ a „tam“.

Oproti původnímu Bühlerovskému pojetí Samek deiktickou perspektivu prohlubuje a původní hranice založené na protikladu symbolického a deiktického pole na-

rušuje tím, že jim přiznává podstatně větší prostupnost, než je tomu u Bühlera a většiny jeho následovníků. Symbolické a deiktické pole nahlíží hlediskem kontinuální proměny, a tak vzniká jedno integrální symbolicko-deiktické pole, jež obsahuje celek jazyka. Toto pole má pak místo binárních opozic dva krajní póly – symbolický a deiktický, mezi kterými je popisovaný jev rozprostřen jako víceméně spojitý přechod od jednoho pólu ke druhému, kdy ovšem tyto póly v absolutní formě neexistují. Míra ukotvení v origu roste směrem k deiktickému pólu – jinými slovy, čím více je znak ukotven v origu, tím více je deiktický, což platí ve všech třech osách: v personální, kdy nejvíce deikticky motivované je slovo „já“, méně „my“, ještě méně „oni“ atd.; v časové ose, která vychází z téhož origa; a v prostorové ose také nutně vycházející ze stejného origa: já, tady, teď.

Integrální symbolicko-deiktické pole je možné využít jako společenskovední metodologii, nasadit si takřkajíc symbolicko-deiktické „metodologické brýle“ a ptát se, co se o určitém sociálním či komunikačním jevu dozvíme, pokud jej budeme nazírat prizmatem tohoto pole. Těmito „brýlemi“ můžeme nahlížet jakoukoli promluvu z hlediska menší nebo větší míry ustanovení sociální vzdálenosti od origa mluvčího. Poměr „origo – dále od origa“ je totiž podle Samka určitou analogií poměru „identita–alterita“, jakož i poměru „singulár–plurál“ a dalších gramatických kategorií. Tak lze například pozorovat, jak lidé používají jednotné a množné číslo ve svých výpovědích nejen jako nástroj ke vzdalování od origa, nýbrž i jako projev, jímž mluvčí (často nevědomky) vyjadřuje svůj vztah k identitě či alteritě těch, o nichž hovoří. Běžné gramatické kategorie jako čas, rod, číslo, osoba a vid lze tedy vnímat jako nástroje, jimiž ustavujeme svůj vztah k druhým a tím i projevujeme svůj – mnohdy ideologicky zabarvený a ne vždy plně reflektovaný – postoj k nim. Jelikož tento pohled umožňuje aplikovat gramatické vztahy na vztahy